

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

dr. Szigeti Krisztina Mónika

**Alapjog vagy alapelv ? –
A tisztességes polgári eljárás fogalmának változásai a
hazai rendesbíróságok joggyakorlatában**

című doktori értekezés tézisei

Témavezető: Habil. Dr. Udvary Sándor
tanszékvezető tanár

A Doktori Iskola vezetője:
Prof. Dr. Jakab Éva
egyetemi tanár, DSc, MTA doktora

Budapest, 2021.

kézirat lezárva: 2021. augusztus 15.

TARTALOMJEGYZÉK

I. A KUTATÁSI FELADAT ÖSSZEFOGLALÁSA	3
II. KUTATÁSI MÓDSZEREK, AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETE	8
III. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA	10
1. Szabályozók	11
2. Értelmező fórumok	12
3. Befolyásoló tényezők	14
4. Az eljárási alapjog és a bírói gyakorlat	15
IV. VÁLASZOK A HIPOTÉZISEKRE	20
V. PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉS	27

I. A KUTATÁSI FELADAT ÖSSZEFOGLALÁSA

Ha azt mondjuk, hogy „fair trial”, egyszerre beszélünk emberi jogról, alapjogról, polgári eljárási alapelvről és felelősségi formáról. Az alapvető emberi jog a magyar polgári eljárásjogban úgy vált alapelvvé, hogy az 1952. évi III. törvény (a továbbiakban rPp.) kibővült hat (vagy inkább csak öt) alapelvvel, amelyek a polgári ügyekben eljáró bíróságokkal szembeni eljárási igazságossági követelmények voltak. Majd a jogalkotás egy objektív jellegű felelősségi szabályt helyezett el az eljárási törvényben, amely a magyar rendesbíróságok anyagi jog szerinti közvetlen számonkérését biztosította.

Az eljárási alapjog nyújtotta védelem a polgári eljárások esetében egy komplett rendszert alkotott. Alapelvekkel biztosított korrekt eljárás keretében kellett általában elvégezni a hagyományos polgári igazságszolgáltatási tevékenységet, de ha a bíróság hibázott vagy tévedett az adott ügy eljárásbeli végigvitele során, akkor a hagyományos és teljes körű (anyagi és eljárásjogi) korrekciót biztosító működési mechanizmus (rendes és rendkívüli perorvoslatok) útján lehetett azokat reparálni. Ez egészült ki 2012-ben a valódi alkotmányjogi panasszal, amely alapjogi-alkotmányjogi szempontból biztosított lehetőséget az Alkotmánybíróságnak (a továbbiakban AB), hogy a polgári eljárások korrektségét megvizsgálja és a határozatot megsemmisíthesse. Ezzel párhuzamosan, ha a hibák, tévedések orvoslása magában az alapügyben nem történt meg, vagy a hiba – jellege miatt – perorvoslat útján nem volt kiküszöbölhető, akkor anyagi jogi jogkövetkezmények voltak érvényesíthetőek a sértett fél által kezdeményezett sajátos perben. Ez utóbbi eljárás a tárgya miatt lett speciális, de perjogi jellemzői alapján belesimult a bíróság hagyományos ítélkezési tevékenységébe.

A polgári eljárásjog felől nézve azonban nem volt ilyen idillikus a helyzet. Az a kijelentés, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog dogmatikai kiérlelt, csak a nemzetközi és az alkotmányos szinten volt helytálló. A fair eljáráshoz való jog és egyes részei 1997-től a Bszi-ben és a Bjt-ben¹ mint igazságszolgáltatási alapelvek szerepeltek, de hatókörük távolinak bizonyult, mert nem jelentek meg a bírói érvelésekben. Ami változást hozott, az az rPp-ben való elhelyezésük volt, az eredmény pedig az lett, hogy a legaktívabb alkalmazó közeggé maga az alapjog által megcélzott szervezet vált.

---

¹A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 1997. évi LXVII. törvény és a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény.

A VIII. Ppn. indokolása szerint az új alapelvek az EJEE-vel való összhang megteremtését szolgálták. Ebből következően az alapelvek, legalábbis egy részük, az alapjog szempontjából helyes értelmezés és jogalkalmazás szerepét is felvették. Hatókörükből kifolyólag az eljárási jogelvekhez mindig konkrét normaszöveg kötődik, így az eljárásjog belső szabályrendszeréhez és konkrét normáihoz való kapcsolódást, illetve kapcsolhatóságot is meg kellett határozni az új alapelvek esetében. Mindezek olyan, a tartalom meghatározására kiható körülmények voltak, amelyek magukban hordozták az EJEB és az AB meghatározásaitól való eltérő eredményt.

Az új Pp. a sajátos funkciójú Preambulumban már tartalmazza a központi fogalmat (tisztességes eljárás), de mintegy célt,² vagy inkább módszert jeleníti meg: olyan elvként, amelyen a magánjogi jogviták rendezése nyugszik. Ugyanakkor a jogalkotói koncepció egyértelműen az eljárási alapjog egyik elemére, az időszűrőségre helyezte a hangsúlyt. Ennek biztosítása érdekében (módosított tartalommal) ismételten bevezette a perkoncentráció elvét, és hozzá kapcsolódóan megerősített szerepet rendelt a peranyagszolgáltatási (tárgyalási) elvnek, mert a felekre róta az eljárástámogatási kötelezettséget. Ezzel együtt a perhatékonyság, amelyet rendszerszinten kívánt a jogalkotás megvalósítani, ugyancsak az idődimenziót erősíti, hiszen elsődleges értelemben a ráfordított tevékenység és az ahhoz szükséges idő minimalizálása kényes egyensúlyának biztosítását várja el.

Harmadsorban mindkét perrend megőrzött klasszikus alapelveket, így a szóbeliség, közvetlenség, kétoldalú meghallgatás és nyilvánosság elvét, amelyek ugyancsak a bírósági eljárás korrektségét voltak hivatottak biztosítani. Alapjogi szinten a nyilvánosság egyértelműen beletartozik a fair eljáráshoz való jogba, a kontradiktórius eljárás követelményét pedig az EJEB határozta meg a jog részeként. Így feltételezhető volt, hogy hagyományos alapelveink kapcsolódnak a tisztességes eljárás alapjogához és befolyásolhatják annak szerkezetét.

A téma komplexsége, a többszintű szabályozás és a valódi alkotmányjogi panasz bevezetése okán többféle metódusból is vizsgálható a tisztességes eljáráshoz való jog. Azonban egy problémakörre szűkítettük le a kutatást, mégpedig arra, hogy a magyar igazságszolgáltatási rendszer bíróságai a korrekt eljárást biztosító új alapelveket milyen tartalommal határozták meg a mértékadó EJEB és AB ismérvekhez képest.

A választást azzal támasztjuk alá a téma feldolgozatlanságán túl, hogy a jogalkotás négy alapelveit, amelyek egyértelműen a tisztességes eljárás polgári eljárásban is érvényesülő alapjogához köthetőek, kizárólag elnevezésükben jelenített meg az rPp. szövegében, tartalmi meghatározás nélkül. Ezek a fogalmak csak részben voltak azonosak az Alkotmány akkori 57. § (1) bekezdésének szövegével, majd az Alaptörvény XXVIII. cikkének (1) bekezdésével, ugyanis abban nem volt megtalálható a jogviták elbírálása, a perek tisztességes lefolytatása és az ésszerű időn belüli befejezés. A kapcsolat érzékelhető volt az alapvető emberi joggal, de össze kellett kötni egymással az alapjogot és az alapelveket. Az értelmezés terén tehát jelentős kihívással néztek szembe a bíróságok.

Nem vállalkoztunk a dolgozatban teljességre, hiszen nem vizsgáltuk az eljárási alapjognak a közigazgatási és büntető eljárásban kifejtett hatásait, kizárólag a polgári eljárásjogra koncentrálunk. Klasszikus értelemben vett nemzetközi jogösszehasonlítást sem tartalmaz a dolgozat, mert a bírói értelmezést és jogszabály-alkalmazást más államokban kialakult jogfelfogás nem befolyásolta. Az ilyen hatások az AB szűrőjén keresztül jelenhetnek meg, de már mint alkotmányos értelmezés, ami mindenkire nézve kötelező erejű.

Fő célkitűzésünk a polgári eljárásjogban kialakult hazai bírói gyakorlat ismertetése és elemzése volt, majd ennek eredménye alapján megállapítani a polgári eljárási alapelveknek a fair eljárással és részeivel való azonosságát vagy az attól való eltérést. A dolgozatban ezért e terület jogelveire, az igazságszolgáltatási rendszer bíróságai által kialakított tartalomra, az eljárási alapjog bíróságok által meghatározott elemeire helyeztük a hangsúlyt.

A tisztességes eljáráshoz való jogot belső jogintézményként, de azt vertikális közegében megtartva vettük figyelembe, hiszen egy implementációs folyamat révén került a polgári eljárásjogba. Kölcsönhatásként az rPp. felelősségi szabálya alapjogi sérelmet foglalt magában, az új Pp. megalkotása során rendszerszintű követelmény volt az alapjog érvényesítése, így szélesre tárt kapu nyílt az alkotmányjog, s ezen keresztül a nemzetközi szintű emberi jog felé. Ebből következően nem tudjuk a szakjogág keretei között tartani elemzésünket.

Viszonyítási pontként az EJEB és az AB döntéseiből megismerhető alapokat alkalmaztunk, ahol a bírói feladatot megelőzően már rendelkezésre álltak a koherens fogalom-készlet és a kiérlelt definíciók. S alkalmas volt arra is, hogy az alapjog által közvetített elvárásokat, módszereket és hatásmechanizmust kimutassuk a maga

valóságában és teljességében. Jogszabály által kitűzött célként figyelembe véve ezeket az alapokat (t.i. a bírósági eljárás legyen fair, korrekt), meg tudtuk határozni a gyakorlat által elért eredmények helyességét vagy téves voltát, és azokat a tényezőket is, amelyek a magyar jogalkalmazásra hatást gyakoroltak.

A kutatás kezdetéhez képest 2018-ban hatályba lépett az új Pp., a maga megújult koncepciójával, de alapvetően a tisztességes eljáráshoz való jog törvényszövegszintű megjelenítésének céljával. Így a kutatást itt is leszűkítettük: ahogy az rPp. esetében az alapjog központi fogalmának beemelését és a polgári eljárásokra vonatkoztatott részeinek jelenlétét vizsgáltuk meg, ugyanezt végeztük el az új Pp-nél is. A kutatás során beazonosítottuk az eljárási alapjog egyes elemeit és az „anyagjog” megjelenési formáit. A két törvény esetében összehasonlítottuk az alapelvkénti vagy rendelkezésekbeli elismerést.

A kutatást több szálon folytattuk. Egyrészt vizsgáltuk a normaszövegben használt kifejezéseket. A kapcsolat érzékelhető volt az alapvető emberi joggal, de össze kellett kötni egymással az alapjogot és az alapelveket. Ezt a fogalom-értelmezés-tartalom relációban vizsgáltuk meg. Vizsgálati szempontnak pedig az alkotmányjogi tartalommal való megfelelést vettük.

A másik szálon azt néztük meg, hogy a bírósági eljárás korrektségének biztosítása hogyan „csiszolódott össze” az alapelvek sajátos feladatával. A fair eljárás alapjoga az igazságszolgáltatással szemben fogalmaz meg követelményeket. Tényleges hatóköre a bírósági tárgyalóterem, jogos elvárásokra pedig a feleket hatalmazza fel a bírósággal szemben, és lényegében kontrollként működik. Ezzel szemben az alapelveknek az a szerepe, hogy az értelmezést segítsék és joghézagot töltsenek ki. Ez összekacsolható a helyes jogalkalmazás elvárásával, de nem kap benne elég hangsúlyt az alkotmányjogi háttér, holott az új alapelvek megszegése alapjogi sérelmet jelentett. Itt azt vizsgáltuk meg, hogy a magyar igazságszolgáltatási rendszer bíróságai a fair eljárást biztosító új alapelveket eltérő tartalommal határozták-e meg a mértékadó EJEB és AB ismérvekhez képest.

A harmadik szál, mintegy kiegészítve a másik kettőt, arra vonatkozott, hogy az új alapelvek tartalmának meghatározásában milyen tényezők befolyásolhatták a bíróságokat, és ezek a polgári eljárásjog felé vagy az alkotmányjog felé vitték el az ítélkezési gyakorlatot.

A negyedik kutatási részterület a tisztességes eljáráshoz való jog szerkezetére irányult. A jogi szövegek nemzetközi és alkotmányos szinten is erőteljes tagolódást

mutattak, ugyanakkor az egyes önálló elemeket a közös fogalom – az azonos cél folytán – szorosan fogta össze. Eljárási alapelvekként viszont csak a cél maradt meg és a bíróságok látszólag teljesen független jogelvekként kezelték a részjogokat. Itt kapcsolódott vizsgálatunk össze az új alapelvek tartalmának meghatározásával, amely során feltártuk a bírósági gyakorlatokat.

Mindezek tükrében öt kiinduló hipotézist állítottunk fel:

1. Hipotézis:

A fair eljárást illetően a rendesbíróságok jogértelmezése szükségszerűen eltér az Alkotmánybíróságtól a törvényszövegbeli eltérő kifejezések használata miatt.

2. Hipotézis:

A rendesbíróságok értelmezése megváltoztatta az alapjog struktúráját.

3. Hipotézis:

A polgári eljárás korrektségét biztosító hagyományos alapelvek többsége beolvadt a fair eljáráshoz való alapjogba.

4. Hipotézis:

A rendesbíróságok jogalkalmazása kiüresítette a tisztességes eljáráshoz való jogon belül az igazságos tárgyalás fogalmát.

5. Hipotézis:

Az Alaptörvény 28. cikkének hatálybalépésével a rendesbíróságok gyakorlata az Alkotmánybíróság fogalomhasználatához közelít.

II. KUTATÁSI MÓDSZEREK, AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETE

Kutatásunk kiinduló pontja az rPp. 2000. évben megújított alapelvei voltak. Nyilvánvaló volt, hogy ezek az alapelvek alkotmányos és nemzetközi jogi kötődéssel is rendelkeznek, ezért a szakirodalom feltárását nem korlátozhattuk csak a polgári eljárásjog szerzőire és tudományos műveikre. A tisztességes eljáráshoz való jog nemzetközi szakirodalmát részlegesen, és az EJEB-hez kapcsolható szakcikkekkel prezentáltuk, az átfogó tanulmányok közül magának a Bíróságnak a szakkiadványait alkalmaztuk. Az alkotmányjog esetében felhasználtunk általános műveket és szaktanulmányokat egyaránt.

A polgári eljárásjog esetében a kommentár-irodalomra és tankönyvekre hagyatkoztunk, mivel az Alaptörvény előtti, de a polgári bírói gyakorlatot megalapozó szakmai tanulmányok elhanyagolható számban keletkeztek – ezeket természetesen feldolgoztuk. Az eljárási alapjogra vonatkozó, 2010 utáni szakmai cikkeket az egyes problémakörök ismertetésénél használtuk fel. A szakcikkek felkutatásában a Matarka kereső rendszert és az MTDA állományt alkalmaztuk.

Az eljárási alapjogra vonatkozó, 2000 és 2018 között kialakult magyar bírói gyakorlat két per kategórián alapult. Az egyik az ú. n. alapügyek halmaza, amelyben speciális jogvédelmi eljárásra nem került sor, mégis a felsőbb bíróságok az eljárási alapelvek betartását, érvényesülését vizsgálták. A másik csoportot az alapjogvédelmi eljárások képezték, ahol a bíróság feladata a per tárgyát adó ügyekben megvalósított, de nem reparált vagy nem helyrehozható hibákat, illetve mulasztásokat vizsgálták. A kutatást ez a tény annyiban befolyásolta, hogy az elsőfokú bíróságok jogértelmezését és a másodfokú bíróságok, illetve a Kúria erre adott reflexióit csak a második pertípusban vizsgálhattuk.

A kutatáshoz kapcsolódó döntéseket kvalitatív módszerrel gyűjtöttük össze. Nem mintákat vettünk, hanem az összes, alapelvi hivatkozást tartalmazó határozatot gyűjtöttük egybe. Ehhez felhasználtuk a Kúria nem anonimizált határozatgyűjteményét, a BH, EBH, BDT és EBDT jelölések alatt közzétett eseti döntéseket, az Országos Bírósági Hivatal anonimizált határozatgyűjteményét, és ellenőrzésképpen a felsőbb bírósági érdemi döntések között is azonos kereső szavas gyűjtést végeztünk.

Az Alkotmánybíróság határozatait annak honlapján elérhető adatbázisból válogattuk össze, ugyancsak kereső szavas gyűjtéssel, ezért sem a web helyet, sem a hivatalos közlőny hivatkozásait nem tüntettük fel, csak a határozat számát, a 2012 utáni döntéseknél pedig az indokolás hivatkozott pontját is megjelöltük.

Az EJEB döntéseit az elektronikus HUDOC gyűjteményből, és a Bíróság szakmai anyagaiból emeltük ki, de ez utóbbi esetben a HUDOC gyűjteményben ellenőriztük a határozatok azonosító adatait és a hivatkozott tartalmat is.

A tematikusan kiválogatott, de másodfokon és felülvizsgálati szinten teljes körűnek szánt határozatokból – a keletkezési idejüket figyelembe véve – induktív módszerrel állapítottuk meg azokat a résztémákat, amelyekben változást tapasztaltunk, és ezzel a módszerrel alakítottunk ki általánosítható következtetéseket.

A dolgozatban az egyes vizsgált területeket leíró-elemző módszerrel ismertettük és tematikailag egy külön fejezetbe foglaltuk azok elemző értékelését. A konklúziókat és a hipotézisek megválaszolását így szerkezetileg egybefogtuk.

Figyelemmel arra, hogy a dolgozat témáját adó eljárási alapjog strukturált jog, és a fejlődési folyamatban az elemeket összefogó fogalom született meg utolsóként, a történeti kitekintés ennek a fejlődésnek az egyes szakaszait mutatja be vázlatosan, a leginkább szerepet játszó államok belső joga szerinti szabályozástól kezdve a nemzetközi egyezményeken át a már megváltozott formájában ismét az egyes államok, pontosabban a hazai joganyagba történő implementálásával bezárólag.

A vizsgált jog összetettsége mellett meghatározó a jellege is, hiszen – a bevezetőben is utaltunk rá – a jogtudományon belül annak több speciális alterületét fogja át. A bírói gyakorlat szempontjából mégsem kizárólag a polgári eljárásjog, hanem a közjog-alkotmányjog is súlypontot képez. A rendesbíróságok értelmezési sajátosságainak vizsgálhatósága céljából a fair eljáráshoz való jogot (vagy csak egyes elemeit) tartalmazó jogi szövegeket szabályozási szintenként tekintettük át, külön is kiemelve az rPp. szövegváltozásait. Az értelmező fórumok esetében a nemzetközi és alkotmányos testületeknek az eljárási alapjogról kialakított, szerkezeti felépítést is bemutató meghatározásait foglaltuk össze, míg a rendesbíróságok esetében ítélezésüknek a változás előtti és utáni tevékenysége jellemzőit mutattuk be.

Következő lépésként összegyűjtöttük azokat az igen vegyes képet mutató tényezőket, amelyekről feltételeztük, hogy az értelmezésre hatást képesek kifejteni, és megvizsgáltuk egyben azokat az okokat, amelyeken feltételezésünk alapul. Így prognózist adhattunk meg azok sikeressége vagy eredménytelensége tekintetében.

Vizsgálatunk szóhasználati és tartalmi eltérésekre irányul, ezért mindkét polgári eljárási törvényünk és a rendesbíróságok által megadott jelentéseknek egyaránt kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk. A leíró-elemző módszerrel a központi fogalom felől

haladtunk az egyes részjogok felé. A szövegből megállapított kifejezések esetében két nagy csoportot alakítottunk ki: az egyik a tartalom meghatározása nélkül, csak elnevezésében megadott új alapelvek kategóriája, ahol meg kellett állapítani, hogy a rendesbíróságok milyen tartalmat kapcsolnak a kifejezésekhez; a másik azoknak a szintén új eljárási jogelveknek a köre, ahol csak a tartalmat adta meg a jogi szöveg, de nem azonosította be az alapelv különös jelentését. A hiányzó fogalmat, illetve tartalmat jellemzően a felsőbb bírósági döntésekből állapítottuk meg. Ezt az eredményt elemeztük abból a szempontból, hogy a bíróságok a fair eljárás jogához kapcsolták-e a vizsgált alapelvet és azon belül melyik eleméhez. Így tettük összehasonlíthatóvá az eltérő szinteket.

A bírósági döntésekből induktív módszerrel határoztuk meg az értelmezések eredményét és egyes esetekben kimutattunk variációkat, illetve lokális álláspontokat.

Az értekezés utolsó fejezetében végeztük el a kutatás eredményének összegzését, kezdve a rendesbíróságoknak az alapjog értelmezése terén adott eltérő válaszainak felsorakoztatásával, valamint lezárva azok következményeivel. Befejezésül pedig a jelen fejezetben felállított hipotéziseket támasztjuk alá, vagy éppen cáfoljuk meg.

III. A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A dolgozat címében azt a kérdést fogalmaztuk meg, hogy a tisztességes eljáráshoz való jogot a hazai rendesbíróságok alapjognak vagy alapelvnek fogták-e fel. A problematikát több irányból vizsgáltuk meg. Elsőként a közös fogalom kialakulásának folyamata és a fogalmat tartalmazó joganyag szabályai felől, másodsor az értelmező fórumok felől. Harmadik megközelítésben azzal a részproblémával foglalkoztunk, hogy a hazai bíróságok értelmezését mely tényezők és hogyan képesen befolyásolni, s végül az új alapelveknek a rendesbíróságok által tulajdonított tartalmát tártuk fel, amelyet konkrét ítéletekből határoztunk meg.

A közös fogalom kialakulása szempontjából három szakaszt határoltunk el: a nemzetállamokon belüli fejlődést, a nemzetközi szinten a közös fogalom kialakítását, amely egy összetett és strukturált emberi jogot jelent, valamint a nemzeti jogokba történő visszacsatornázás szakaszát.

Az első, a nemzetállamokon belüli fejlődési szakaszban a tisztességes eljáráshoz való jog egyes elemei önállóan alakultak ki és az individuális jogok között jelentek meg először. Az eljárási alapjog összefoglaló elnevezésével nem találkozhattunk még ebben az

időszakban, de meghatározó elemeinek jelenléte miatt egy óvatos megfogalmazással – kölcsön véve Székely László szavait – kijelenthetjük, hogy a majdani tisztességes eljárásról való jog „forrásvidékeként” szolgáltak. Merészebb felfogás mellett, az alkotmányokban vagy a történeti alkotmányok részeként, és a XX. századot megelőzően megjelent elemek miatt eljuthatunk odáig is, hogy a tisztességes eljárás joga az úgy nevezett első generációs emberi jogokhoz tartozik.

1. Szabályozók

Három szabályozási szintet tekintettünk át: a nemzetközi, az alkotmányjogi és a belső szakjogi szinteket. A szabályozás nemzetközi szintjén az Európa-térségben meghatározó szerepet játszó három egyezményt vizsgáltunk és megállapítottuk, hogy azok inkább szóhasználati és szövegszerkezeti, mint tartalmi eltérést mutatnak. Az egyes elemek csoportosítása a legújabb EuCharta esetében ugyan eltér, azonban a szervezeti és működési kategóriákat emelte ki a csoportosítás, valamint már szövegszinten is tartalmazza az EJEB értelmezési eredményeit, így például a bírósághoz fordulás segítése tekintetében.

A magyar alkotmányjogi szinten azt állapítottuk meg, hogy az Alkotmány szövege inkább a PPJNE-hez hasonlított, az Alaptörvény pedig az EJEE-vel mutat alapvető hasonlóságot. Mindkét alkotmányos törvény szó szerint és teljes terjedelmében átvette a korabeli emberjogi egyezmények normaszövegét, "összefésülve" az egyes szóhasználatokat. Rámutattunk arra is, hogy a szabályozás célja nemzetközi és alkotmányos szinten az volt, hogy összefogja mindazokat a garanciákat, amelyek biztosítják a kellő (due), a tisztességes (fair) és a méltányos (equitable) eljárást, a belső jog szintjén pedig az, hogy ténylegesen megvalósítsa ezeket a garanciákat. Az összetett fogalom értelmezhető gyűjtőkategóriaként is, vagyis garanciális eljárási elvek emberi jogi vagy alkotmányos szintű közös megnevezéseként, de legalább annyira felfogható egyetlen és egységes alanyi alapjognak, amely több elemből tevődik össze.

A közjogi fejezetben a belső jog többlépcsős átalakítását belső jogfejlesztését mutattuk be. A folyamat jellemző eredményének az eljárási alapjog tényerését fogalmaztuk meg. Minimum programmal indult, de csak jelentős és többszöri módosítással volt elérhető, hogy a perrendtartás elvei kifejezzék a nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettségeket. Előbb a tételes szabályok átalakításával, majd az alapelvek bővítésével emelte a jogalkotás a védelmi szintet, végül speciális jogvédelmi eljárással tette teljes körűvé.

2. Értelmező fórumok

Bár a magyar rendesbíróságok közvetlenül nem alkalmazták az EJEB döntéseit, de az AB határozataiból kitűnik, hogy azok közrehatottak az alkotmányos törvények értelmezésében. Mivel pedig a hazai bíróságok az eljárási alapjog esetében – változó intenzitással ugyan, de merítettek az AB által kifejtett álláspontokból – nyilvánvaló volt, hogy e két fórum értelmezési maximáit szükséges bemutatni.

Kimutattuk az értelmezés és rendszerezés eredményeit, valamint azt, hogy ez a két fórum, milyen szempontokat vesz figyelembe és melyeket nem. A tisztességes eljáráshoz való jog struktúráltsága folytán feltételeztük, hogy a részjogok eltérő alcsoportokat alkothatnak valamelyik szinten.

Az AB esetében eltérő osztályozást tártunk fel, amely mögött az Alaptörvény értelmezendő szövege áll. A normaszövegben nem kizárólag a bíróságokkal szembeni alkotmányos elvárásként jelenik meg a tisztességes eljárás komplex követelménye, hanem a közigazgatás szervezeteivel szemben is. Ebből következően a tisztességes eljáráshoz való jog két további jelentős részre oszlik: a hatósági és a bírósági eljárásokban tanúsítandó fair (és nem csupán a jogszabályoknak megfelelő) követelményre. Azt is megállapítottuk a határozatok alapján, hogy az AB döntéseiben a bírósági tárgyalás és bírósági eljárás tisztességessége kifejezést váltakozva jelenik meg. A bíróságokra vonatkozó alapjog tartalma és felosztása ennek ellenére sem különbözik az EJEB által kimunkált értelmezéstől. Ott is jelen van a tárgyalás-eljárás szinonimaként történt alkalmazása. Megállapítottuk továbbá, hogy szélesebb körű az AB felfogása abból a szempontból, hogy a perújítási eljárásokat nem zárja ki a speciális jogvédelemből, Abban viszont szűkebb az AB álláspontja, hogy a bizonyítékok befogadásának módját, a bizonyítási eljárás módszereit – ellentétben az EJEB-el – nem vizsgálja, azt tisztán polgári eljárásjogi feladatnak tekinti, és abban is, hogy a közigazgatási eljárásokat nem számítja hozzá a peres vagy nemperes eljárások időtartamához.

Az igazságszolgáltatás bírósági esetében azt a következtetést vontuk le, hogy a teljes távolságtartástól jutott el az értelmezési folyamat az alkotmány díszítő elemként való felhasználásán át addig, hogy a bíróságok az AB által meghatározott absztrakt érveket mindennapi élethelyzetekre vetítették ki. Azt is kimutattuk, hogy a perben érvényesített alapjogokra a bírói jogvédelem általános tulajdonágai és mechanizmusa a jellemző, vagyis a maguk eszköztárát sorakoztatják fel. Ugyanakkor a jogviszonyokban kettős hatás érvényesül: a viszonyt rendező jogi norma alkotmányossága és a jogviszony megsértése

miatt indított eljárásban a bíróság alkotmánnyal összhangban álló anyagi és eljárásjogi jogalkalmazása.

Az alapjogok között különbséget tettünk anyagi és eljárásjogi jellegük szerint. A bírói jogvédelem általános kategóriáján belül nemcsak az alapjogvédelmet, hanem a közhatalommal szembeni jogvédelmet is meghatároztuk. Célunk az volt ugyanis, hogy megállapítsuk: a belső jog szakjogágába helyezett eljárási alapjog miben és miért különbözik az anyagi alapjogoktól. Ez probléma 18 éven át jelentett kihívást az alapjogi védelmet gyakorló rendesbíróságok számára. A peres felek ugyanis vélt vagy valós polgári eljárásbeli sérelmeiket egyaránt jelölték meg személyiségi joginak, tisztességes eljáráshoz való joguk megsértésének és közhatalom gyakorlásával okozott kárnak, durva becsléssel az esetek 50-60 %-ában.

A vizsgálat eredményeként azt állapítottuk meg, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog nem tartozik a személyiségi jogok közé. Alanyi jog ugyan mindkettő, de a fair eljárás joga – szerkezete szerint – nem kizárólagos jog, hasonlóságot inkább a követelési jogokkal mutat, amely alatt a kötelezett személyének konkrétságát értjük. Az eljárási alapjog nem az ember személyes szférájába, hanem a bírósági tevékenységhez tartozik, tehát a személyiségi jogok absztrakt, mindenki mást tartózkodásra kötelező jellege nem valósulhat meg egy eleve három pólusú közhatalmi jogviszonyban. Még akkor sem, hogyha mindkét esetben immateriális a jogsérelem és részben azonos jogkövetkezmény vonható le.

Elvégeztünk még egy további elhatárolást: miben különbözik a bírói jogkörben okozott kárfelelősségtől az eljárási alapjog megsértéséhez rendelt anyagi jogvédelem. Az utóbbi magánjogi felelősségi jogintézmény rendelkezett olyan sajátosságokkal, amelyek a közhatalom gyakorlásához kötöttek, ezért annak felelősségi rendszerében egy változatnak is felfogható volt. A hasonlóságok között meghatározó volt, hogy a sérelmet csak bíróság követhette el, előfeltétel volt a jogorvoslat kimerítése (vagy ezen az úton a sérelem nem volt elhárítható). Azonban a deliktuális felelősség jellemzője, hogy kiválthatta anyagi és eljárási jogszabálysértés is, amely vizsgálata során a kirívóan súlyos jogsértés teremti meg a felelősség alapján. Jogellenességet, de legalább felróható magatartást kell tanúsítani, és nem objektívizáló felelősségről van szó. A sérelem pedig mindig materiális, és jogkövetkezményként csak kártérítés igényelhető.

Az alapjogi felelősségi szabály tulajdonságai, kiemelten eredete, az alapjog immateriális sérelme és az azt kompenzáló sérelemdíj jogkövetkezménye, a megsérthető jogok eljárási alapvető minősége, az objektívizáló felelősségi szabály viszont annyira

speciálissá tették, hogy a teljesen önálló jogvédelmi eszköz is lehetett. Az elemzés a többségi álláspontot támasztotta alá, amely szerint egy egyedi és új, sui generis felelősségi szabály volt.

3. Befolyásoló tényezők

Az igazságszolgáltatás bíróságainak eljárási alapjogot értelmező tevékenységét befolyásoló tényezőket két nagy csoportba soroltuk: 1.) a jogalkalmazást hagyományos keretek között tartó és 2.) az alkotmányjogi tartalom felé irányító tényezők.

Az első csoportba soroltuk egyrészt az alkotmányjogtól eltérő normaszöveget. Az alapjogra jellemző kifejezések helyett a hosszabb ideje meglévő és perjogi funkcióval rendelkező fogalmak vagy fogalom-változatok, a jogági szókészlet alkalmazása – kombinálva is – elfedte az alapjogi eredetet. Másrészt ide tartozónak vettük a jogvédelmet általánosan biztosító igazságszolgáltatási feladatot is, hiszen az alapjogi koncepció ellenére is a bírói tevékenység változatlan maradt, saját eszközeik nagyjából alkotmányjogmentesek és az ítélezésben a belső jog szakági dogmatikája a domináns. Emellett rugalmasabból a szempontból, hogy nem tesz különbséget az anyagi jogi védelemben. Harmadik tényezőként az alapelvek hagyományos funkcióját és befelé irányuló hatókörüket vettük figyelembe.

A második csoportba soroltuk a jogi szöveg változását, amely beemelte vagy inspirálta az alkotmányjogi kifejezések átvételét, továbbá az AB előbb gyenge hatású, majd az Alaptörvény 28. cikkének köszönhetően dinamikusan érvényesülő értelmezési gyakorlatát tekintettük, amelyet megerősített és számonkérhetővé tett a valódi alkotmányjogi panasz. A rendesbíróságok által alkalmazott értelmezési módszerek esetében külön szempontként vettük figyelembe az Alaptörvénynek a jogalkalmazókra, elsősorban a bíróságokra vonatkozó jogértelmezési rendelkezését, amelyet a bíróságok a szakjogágakra jellemző érvelési módszerekkel kombináltak. A teleológiai módszer és az alkotmánykonform értelmezés hatását abban mutattuk ki, hogy az Alaptörvény 28. cikke az alkotmánynak megfelelő értelmezéssel egyrészt megszilárdította és kikerülhetetlenné tette az alapjogi kapcsolatot, másrészt kikényszerítette a jogalkalmazás terén az AB erga omnes hatályú határozatainak a figyelembevételét is.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a jogtudomány eredményeit mennyire emelték be a bírák döntéseik érvrendszerébe, mivel az újdonságokkal kapcsolatos álláspontok rendszerinti, közvetlen és leggyorsabb csatornája a kommentárirodalom volt. Kutatásunk eredményeként két irányzatot tudunk meghatározni, egyikük az alkotmányjogi értelmezést

preferálta, a másik pedig perjogi kifejezéseket hozott létre az eljárási alapjog elemeinek perjogi szerepére. Az alkotmányos kapcsolatban egyetértettek ugyan, de az eljárási alapjog alkotmányjogi fogalomrendszerén túl az eljárási alapelveket vagy nem azonosították be, vagy perjogi szerepükhöz kapcsolódó egyéb megnevezést alkalmaztak, amely bizonytalanságot szült. Még az „alkotmányjogi iskola” is hagyott olyan kapcsolódási hiányt, amelyben a félegyenlőség-perbeli egyenlőség leágaztatható volt a diszkrimináció tilalma irányába. A Kommentárok esetében is nagyjából a két irányzatot fedte le a szerzői csoport, ezért eltérő résztémákat emeltek ki, az egyes alapelveket eltérő részletességgel ismertették. Az ítéleti hivatkozásokból az volt megállapítható, hogy egy minimális „összefésülés” mellett az alkotmányjogi iskola álláspontja volt ismertebb vagy lefogadottabb.

A dolgozat további fejezeteiből az elemzés során még két befolyásoló tényezőt azonosítottunk be. Közülük a peres felek alapjogi érvelése – az indokolás megújított elvárásai miatt – az eljárásjogból kitekintő, míg a 2000-es években a bírák modern alkotmányjogi ismeretének hiánya a szakjogág keretei közt tartó hatással járt.

Vizsgálatunkba beépítettük szempontként a feltárt befolyásoló tényezőket, azonban a kutatás során egyértelművé vált, hogy ezek nem azonos intenzitást fejtenek ki, és egyes tényezők kumuláló, míg mások „kioltó” hatást is kifejtettek.

4. Az eljárási alapjog és a bírói gyakorlat

A jogalkotás az eljárási alapjogot vagy annak elemeit alapelvekként implementálta, de egyes megoldást alkalmazott: részben csak elnevezésében, részben pedig tartalmában jelenített meg új alapelveket, ugyanakkor a csak elnevezésükben konkretizált alapelvek tartalmát még indokolás szintjén sem konkretizálta. Így csak feltételezhető volt, hogy az új fogalmak (pártatlanság, jogviták elbírálása, perek tisztességes lefolytatása és észszerű időn belüli befejezés), valamint az rPp. 3. § (6) bekezdésében és 7. §-ban tartalmában megadott két további új alapelvek alatt az alkotmányjogi fair eljáráshoz való jogot, illetve a polgári eljárásokra vonatkozó egyes elemeit kell érteni.

Ez a helyzet inspirálta a bíróságok értelmezését. De ez egyben választóvonal is volt abból a szempontból, hogy a többségében polgári eljárásjogi kifejezések az értelmezést a szakjogág keretei között tartják, vagy az alapjogi irányba térnek el. A központi kifejezés és a fejlődési szakaszok felállításával vizsgálhatóvá tettük a folyamatot, és a konkrét döntésekből azt szűrhattuk le, hogy külön kell vizsgálni az egyes alapelveket. A központi

kifejezés és a rendszerezés szempontjából viszont azt néztük meg, hogy az alkotmányos struktúra – függetlenül az AB határozatok idézésétől – megjelent-e a bírói értelmezésben.

A kiinduló pontot lényegesen befolyásolta, hogy a bírák többsége modern alkotmányjogi ismeretekkel nem rendelkezett, valamint a kommentárirodalomnak hagyományosan nagy szerepe volt az újdonságok értelmezésében, a törvényi indokolások mellett. A VIII. Ppn. és az új Pp. törvényi indokolása az új alapelvek esetében a nemzetközi jog felé irányította a figyelmet, a jogirodalom pedig az alkotmányjogot is beemelte. Az első két szakaszban a felsőbbbíróságok kiegészítő érvelésként nyúltak az új alapelvek közül az észszerű időn belüli befejezéshez, illetve az alkotmányos központi fogalomhoz. A harmadik szakasztól viszont, mivel a felelősségi szabályt alkalmazni kellett, egyszerre két irányú értelmezést végeztek el: 1.) mi a tartalma az új alapelveknek a polgári eljárásjogban, 2.) a tisztességes eljáráshoz való alapjog és egyes elemei mely alapelveknek felelnek meg. A negyedik szakaszban az alkotmányos törvénnyel összhangban álló értelmezést az Alaptörvény 28. cikke stabilizálta. Az új Pp. részlegesen szintetizálta ezeket az eredményeket. Beemelte a preambulumba az tisztességes eljárást, mint alapelvet, azonban szövegszinten az időtényezőt emelte ki.

Az eltérő fogalomhasználat miatt két jelentős diverzitást tártunk fel és elemző-érvelő módszerrel végeztük el vizsgálatukat. Az első, hogy az ítéleti érvelésekben a rendesbíróságok a tisztességes eljáráshoz való jogot, vagy annak szinonimájaként a tisztességes tárgyalást megjelenítették, leginkább AB határozatokat idézve, de azt, hogy a perjogi-alapelvek változatuknak a perek tisztességes lefolytatását tekintették, azt az első két szakaszban csak kikövetkeztetni lehetett. A harmadik és negyedik szakaszban a szóhasználatokból kitűnt, hogy az alapelvet a központi fogalomnak tekintették, viszont a jogi szöveg miatt konzerválódott az a technikai megoldás, hogy a perek tisztességes lefolytatása eljárási alapelveként a részét képező más elemekkel azonos szinten áll, velük egyenrangú jogelv. Az új Pp. hatályba lépésével megszűnt ez a kettősség.

A másik jelentős diverzitás abból adódott, hogy bíróságok a korrekt eljárás feladatát és célját emelték ki: a viszonylag egyenlőtlen pozíciók ellenére is érvényesüljön a bírósági eljárásban az alkotmányos törvény előtti egyenlőség. A tisztességes eljáráshoz való jog így lett a felek szempontjából (perbeli) esélyegyenlőség, majd fegyveregyenlőség, a bíróság szempontjából pedig egyenlő bánásmód a felek irányába. Az esélyegyenlőség és az egyenlő bánásmód kifejezések azonban időközben a diszkrimináció tilalmának

személyiségi jogához tartozó kifejezésekké váltak, a fegyveregyenlőség pedig az rPp. 3. § (6) bekezdésében tartalmilag megjelenített alapelvet jelentette. Itt tehát a cél lett azonos egy alapelvvel. Ennek következtében a harmadik szakasz vége felé – valószínűleg az AB gyakorlatához képest önállóan – az ügyfélegyenlőség fogalma is megjelent, ami egy bírósági alapfeladathoz közeli tartalom-kialakítást jelzett.

A központi fogalom tartalma a negyedik szakaszban stabilizálódott. A bírói határozatok többségében az AB által tipikusnak, rendszerintinek tekintett elemekkel került meghatározásra az eljárási alapjog, és bevett indokolási technikává vált az adott ügyben fontos részjog-alapelv kiemelése. Ehhez kapcsolódott a konkrét percaselekmények vagy hiányuk vizsgálata, a jogszabályhelyek megjelölésével együtt. Úgy tűnik, hogy ez a mód tovább él az új Pp. hatálya alatt is.

Az új Pp-hez kapcsolódó értelmezési kihívások az eljárási alapjogot nézve az ésszerű időn belüli befejezés területén jelentek meg: a perhatékonyság és az időszerűség relációjában. Ami szembetűnő, hogy az idődimenzió hármas kontextusban jelenik meg az indokolásban: időszerűnek kell lennie magának az igazságszolgáltatásnak, a jogviták elbírálásának és mindezt a legkisebb idő- és energiaráfordítással, de a legnagyobb hatásfokú eredménnyel kell elérni. Az időtényező tehát kiemelt szempont a többi alapjog-elemhez képest, hiszen az indokolás azt tudatja a jogkereső közönséggel, hogy a szabályozás megújításának egyik célja a perhatékonyság rendszerszintű megvalósítása. Ez utóbbi hatékonysági kifejezést a preambulum az igényérvényesítésre vonatkoztatja, vagyis tartalmi szerepet tulajdonít neki, míg a törvény indokolása az eljárási hatékonyság befejezés centrikus változatára, tehát formai értelmére koncentrálna.

Az egyes részjogok tekintetében a kutatás eredményei az alábbiakat mutatták:

A pártatlanság elve esetében a szakjog kereteit megerősítő tényezők hatottak, hiszen a fogalom a polgári korszaktól kezdve a tételes joganyag része és kiérlelt elméleti alapokkal rendelkezett. Nem is a felelősségi perekben, hanem kifejezetten a kizárás vizsgálatára vonatkozó nemperes (alap)eljárásban kapott szerepet az elv, ahol az alapjogi érvelés mintegy kiegészítette a hagyományos indokokat. Az ennél szélesebb alkalmazása terén igen későn, 2014-től figyelhető meg az állandósult alapjogi kapcsolat.

A jogviták elbírálása esetében – a közjogi és alapvető értelem kettős megjelenése miatt – egy hullámmó, hol az alapvető, hol az alapjogi tartalom felé billenő irányt állapítottunk meg. A perjogi tartalomhoz hozzátartozik a döntés, még pedig az indokolt döntés kötelezettsége, függetlenül a jogvita érdemi befejezésétől vagy eljárásjogi lezárásától. Mivel ez

normaszinten szabályozott és hagyományosan a bírói jogvédelem feladatának egyik eleme, az alapjogi felfogás csak az indokolás jellemzőinek kiegészülésében mutatkozott meg, így a felsőbbbíróági határozatok kitértek a perorvoslati kérelmekben megfogalmazott aggályokra is. Az rPp-ben a döntési kötelezettség a felelősségi szabály szempontjából sajátos perjogi, pontosabban perelőfeltételi szerepet kapott annak ellenére, hogy egyes alapelvek-alapjogelemek sérelme nem hozható helyre a jogorvoslati eljárással. Lehetett volna további, percselekményekkel orvosolható és nem orvosolható kategóriát felállítani, de erre még csak törekvés sem volt kiolvasható a bírósági döntésekből. A bíróságok által felállított szűkítő szabály alól azonban már 2007-ben megkezdődött az egyedi jogesetekben megmutatózó kivételek meghatározása, de ez inkább kötődött a bírósághoz fordulás alapjogeleméhez, mint a döntési kötelezettséghez.

Az új Pp. esetében még formálódik a joggyakorlat. Az alapjogi érvelés az eljáró bíróság kijelölése tárgyában maradt meg. A döntések megtartották a tisztességes eljárás érvényesülésének követelményét és a bírósághoz fordulás jogának érvényesülését. Jelenleg az Alaptörvény 28. cikke, a törvényi indoklásra hivatkozás és a jogalkotói cél a domináns.

A jogorvoslathoz való jogot az EJEB és az AB kettős értelemben használta. Az egyik felfogásban a magánjogi sérelmek vizsgálatára bírói utat kell biztosítani és a közhatalom szervei által hozott döntések esetében is meg kell adni ezt az egyébként korlátozható lehetőséget. A szűkebb értelmezés szerint a bírói fórumrendszeren belül kell legalább egy magasabb fokú perorvoslatot biztosítani. Ez utóbbi esetkör – hasonlóan a pártatlansághoz – mindkét perrendben részletes szabályokkal, az alapelvektől függetlenül rendezett volt.

A felosztásunk szerinti 2-4. szakaszokban, az rPp. hatálya alatt kétféle bírói érvelési módszert tapasztunk. Az egyik a jogi érvelésbe emelte be az alkotmányos szempontokat, míg a másik csak részletesen bevette a felek alkotmányjogi kifejtéseit, azonban saját indokolása a perjogon belül maradt. Nem alakult ki általános indoklási „panel”, amely az AB határozatait rendszerint jogszabály módjára felhívta. Az új Pp. tekintetében egyelőre hasonló tapasztalatunk van.

A perorvoslat – hasonlóan a pártatlansághoz – mindkét perrendben, részletes szabályokkal, az alapelvektől függetlenül és időben lényegesen korábban rendezett volt. A bírói gyakorlat nem értékelte önálló alapjogelemnek a jogorvoslathoz való jogot, hanem az első értelemben a bírósághoz fordulás jogának részeként fogta fel, a második értelemben pedig közvetlenül a tisztességes eljáráshoz való joghoz kapcsolta.

Az észszerű időn belüli eljárás alapjogi minőségét az első szakasz hozta meg, annak ellenére, hogy 1993-tól alapelveként szerepelt az rPp-ben. A 2000-től hozzárendelt szempontok egyértelművé tették az eljárás hosszára hátrányosan ható, de szükségszerűen hosszabb pertartamot eredményező tényezőket, az indokolás pedig rámutatott az EJEB gyakorlatra. Az új Pp. és a 2022-től hatályba lépő új felelősségi szabályozás ezt a részjogot tekinti olyan neuralgikus pontnak, amelynek érvényesülését rendszerszinten szükséges megvalósítani. Már a 2021. évi Pp. novella jelzi, hogy a bírósághoz fordulás részjoga és az észszerű időn belüli elbírálás elem között a szabályozás és annak bírói értelmezése folytán feszültség lépett fel.

A bírósághoz fordulás vagy a hatékony jogérvényesítés segítéseként beazonosított rPp. 7. §-a és az új Pp. 111. §-a szerinti alapelv – bár az EJEB és az AB felfogása szerint része a tisztességes eljáráshoz való jognak – a bírói értelmezés alapján megmaradt eredeti perjogi szerepében. A korábbi belső jogfejlődés az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutás terén kialakította az állami támogatás rendszerét az ingyenes jogi képviselő jogintézménye és a költségkedvezmények formájában, valamint hozzárendelte az ezekről való tájékoztatást. 2013 után kizárólag a speciális tájékoztatás terén volt megfigyelhető egy részleges alapjogi irányultság, amennyiben a fegyveregyenlőség tájékoztatási eleméhez a költségmentesség igényelhetőségéről szóló tájékoztatást hozzátartozónak tekintették a bíróságok. Mivel az idéző végzések igen részletes, de általános információkat tartalmaztak erről, a további tájékoztatást az ügy egyedi, például a kötelező jogi képviselőre vonatkozó jellemzői kívánták meg.

Végül az alkotmányjogilag alapjogelemnek számító tisztességes tárgyalás fogalmát vizsgáltuk meg. Ilyen alapelvet nem implementált a jogalkotás, bár a tárgyalási szakaszt is korrektül kell lefolytatni. A bírói gyakorlat – jogértelmezéssel – nem alakított ki ilyen alapelvet, de az érvelésekben ennek ellenére maga a fogalom jelen volt, hiszen az azokban idézett AB határozatokban szerepelt. A döntések a tárgyaláshoz kapcsolódó klasszikus alapelveket vagy a fegyveregyenlőséghez, vagy a perek lefolytatása (eljárás) tisztességességének hatókörébe állították. A polgári eljárásjog szintjén tehát nem beszélhetünk ilyen alapelvről. Ennek okát a jogi szöveg eltérőségében látjuk.

Hasonlóan a tárgyalás tisztességességéhez, csak igazságszolgáltatási alapelvként beszélhetünk a törvényes bíróhoz való jogról. Vizsgálata alapján azt a következtetést vontuk le, hogy a rendesbíróságok gyakorlatában periodikusan, és a hatáskör vagy

illetékesség összeütközése miatt jelent meg.

Azt fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az alkotmányjogi és a perjogi szempontok szerint elvégzett összehasonlításnál a rendesbíróságokra vonatkozó tisztességességi követelményekre koncentráltunk.

IV. Válaszok a hipotézisekre

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy általában az alapjogok és konkrétan a fair eljárás alapjoga tekintetében is a bírói értelmezési gyakorlat átalakulóban volt és ez a folyamat hosszúnak is ígérkezik. Az is egyértelmű volt a nagy számú bírói döntés elolvasása után, hogy a joganyag változása formálta az érvekészletet és a jogi indokolást, de az is, hogy a fejlődési szakaszok miatt bármilyen hipotézist is állítunk fel, nagy lesz annak a valószínűsége, hogy „is-is” típusú válaszokat tudunk megfogalmazni. Így ahol szükségesnek mutatkozott a megbontás, ott az általunk felállított harmadik és negyedik szakasz szerinti állapothoz képest fogalmaztuk meg a válaszokat.

1. Hipotézis:

Az eljárási alapjogot illetően a bírói jogértelmezés szükségszerűen eltér az Alkotmánybíróságtól a törvényszövegbeli eltérő kifejezések használata miatt.

Előfeltevésünk önmagára az anyajogra vagy központi fogalomra vonatkozik. Az rPp. új alapelvei közül a perek tisztességes lefolytatása állt a legközelebb ehhez a kifejezéshez, de a per és a lefolytatás fogalmak a polgári eljáráshoz, de még inkább az igazságszolgáltatáshoz kötődtek. Alkotmányjogi jellemzőkkel tehát nem rendelkeztek. Egyedül a tisztességes kategória utalt az alapjogi jellemzőre.

Az eltérést azon tény miatt feltételeztük, hogy az rPp. szövege és az alkotmányos törvények alapjogi rendelkezései csak részben használtak azonos kifejezéseket, továbbá négy alapelvnek csak az elnevezése, további kettőnek csak a tartalma került az eljárási törvénybe. Így eleve adott volt egy másféle tartalom megállapításának lehetősége. A harmadik valószínűsítő tényező az alapelvek sajátos funkciója volt, amely a bírói értelmezést a szakjog felé irányíthatta.

Kimutattuk, hogy az Alkotmány időszakában az AB az igazságos tárgyalás kifejezést is használta a fair eljárás megjelölésére, és ebből egy szűkebb és tágabb értelmű definíciót alakított ki a tisztességes eljárásra és a tárgyalás igazságosságára. A törvényszöveg alapvetően szemantikai elemzésével arra jutottunk, hogy a jogalkotás az AB akkori

értelmezésének megfelelően alakította ki az új rendelkezéseket. A bíróságok is ebben a viszonyrendszerben érveltek, de ez csak az AB határozatok idézésére és az első két szakaszra igaz.

Amikor a polgári eljárásjog szempontjából kellett meghatározni, hogy a tisztességes eljárás mit jelent valójában, akkor az alkotmányos törvény előtti-bíróság előtti egyenlőséggel kapcsolták össze, akár esélyegyenlőségi, akár fegyeregyenlőségi vagy akár ügyfélegyenlőségi kontextusban. Az AB ugyanis az Alkotmány időszakában, de még az esélyegyenlőségi törvény gyakorlatának kialakulása előtt, több határozatában fogalmazta meg az egyenlőségnek ezeket a fajtáit, mint a fair eljárás egyik sajátos ismérvét, és a bíróságok, ahogy azt már kifejtettük, a bíróság előtti egyenlőség objektív mércéjeként használták fel.

Ami az alkotmányos és a perjogi kifejezések összekötését illeti, formailag a perek tisztességes lefolytatása a fair eljáráshoz való joggal volt azonos, szinonimaként pedig a tisztességes tárgyalás kifejezést is megjelenítették, leginkább az AB határozatok idézése miatt.

A negyedik szakaszban végül az alapelvet a központi fogalomnak tekintették, viszont konzerválódott az a technikai megoldás, hogy a perek tisztességes lefolytatása eljárási alapelveként a részét képező más elemekkel azonos szinten áll, velük egyenrangú jogelv. Az Alaptörvény időszakában azonban az AB korrekciókat végzett, bár alapvetően fenntartotta a korábbi döntésekben kifejtett álláspontjait. A felsorolásos módszerrel a szövegszerű és a beleértett elemeket pontosan megjelölte, amellyel az anyajog háttér-fogalommá vált, a tárgyalás igazságossága pedig a tárgyalás szakaszra vonatkozott egyedül. Ehhez képest az rPp. szövege nem változott, ott a norma miatt megmaradt a szűkebb és tágabb értelemben vett tisztességes tárgyalás-eljárás kettős értelme. Ezért csak a negyedik szakaszra vonatkozóan bizonyult igaznak a hipotézis.

2. Hipotézis:

A rendesbíróságok értelmezése megváltoztatta az alapjog struktúráját.

A kutatást itt a fogalom-értelmezés-tartalom területére koncentráltuk, a hipotézis igazolásához pedig három irányú vizsgálatot végeztünk el. Az egyik, hogy az új, mind a kifejezésében, mind a tartalmában megjelenítettek alapelveket a bíróságok a tisztességes eljáráshoz kapcsolták-e. A másik, hogy a klasszikus alapelveket összekötötték-e az alapjog valamely elemével, a harmadik pedig, hogy a központi fogalom és valamelyik új alapelv közé tettek-e egyenlőségjelet.

Az értelmező fórumok határozatai alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy az alapjog minden, az EJEB és az AB által meghatározott eleme is, megjelent a különböző bírói érvelésekben, de nem mindegyikhez kapcsoltak polgári eljárásjogi alapelvet. Így az eljárás ingyenes jogi képviselő és költségkedvezmények útján való támogatása (hatékony jogérvényesítés segítésének elve) nem került azonosításra az igazságszolgáltatáshoz hozzáférés jogaként. Kizárólag a róluk történő tájékoztatás mutatott gyenge alkotmányos kapcsolatot a fegyveregyenlőség információadási eleme révén. A rendesbíróságok a kizárás és az elfogultság szabályait korábban is a pártatlanság-elfogulatlanság követelményeként kezelték, ezért ebben az esetben az alapjogi érintettség elfogadása volt fontos. Ez viszonylag későn, 2014-re stabilizálódott.

A többi új alapelv esetében azt is megállapítottuk, hogy azok alapjogelemhez való „párosítása” megtörtént. A pártatlanság szubjektív oldala az elfogultság szabályaihoz kapcsolódott, a jogviták elbírálása a bírósághoz fordulás jogát, az indokolt döntési kötelezettséget és a jogorvoslathoz való jog egy részét jelentette, a perek észszerű időn belüli befejezése – az alkotmányjogi fogalommal való egyezés okán – nyilvánvaló kapcsolatot mutatott. A perek tisztességes lefolytatását a bíróságok a központi fogalommal azonosították, azonban a negyedik szakaszig ide vonták a perbeli esélyegyenlőséget, majd fegyveregyenlőséget is, mint megvalósítandó feladatot. Az Alaptörvénytől azonban ez utóbbi alapelv önállóságot nyert az alkotmányjogi tartalommal.

Az új Pp. eltérő koncepciója folytán egyes alapjog-elemek csak a Bszi-ben és az Bjt-ben található meg és elvesztették perjogi „párjukat”. Mások, mint a fegyveregyenlőség, a bírósághoz fordulás segítéséről adandó tájékoztatás és a nyilvánosság elve, a törvény általános szabályai közé kerültek változatlan megszövegezéssel.

A tárgyalási szakaszhoz tartozó klasszikus alapelveket (nyilvános tárgyalás és határozathirdetés jogelve, a kontradiktórius eljárás elve, a szóbeliség, a közvetlenség, a kétoldalú meghallgatás elve) várakozásunknak megfelelően a bíróságok a tárgyalás igazságosságához kapcsolták, ami az alapelvek hatóköre alapján is logikus lépés lett volna. Meg jegyeznünk, hogy az anyanyelv használatának joga egy ügyben merült fel, ezért az alkotmányos kapcsolatot vizsgálni nem lehetett. Az új Pp. formálódó gyakorlata egyelőre azt mutatja, hogy a perjogi érvelések kerültek előtérbe.

Konklúzióként azt a megállapítást tudjuk tenni, hogy lényegében egy olyan, értelmezéssel kialakított eljárási alapjogelem volt az EJEB és az AB gyakorlatában, amelyet a rendesbíróságok nem tekintettel a tisztességes eljáráshoz való alapjoghoz tartozónak: az eljárás hatékony segítésének elve. Ez a bíróságok szempontjából egy

szűkebb alapjogi struktúrát eredményezett az rPp. időszakában, az új perrend esetében még nem vonhatók le megalapozott következtetések.

Az eltérő strukturálást megvizsgáltuk az alapjogelemek belső csoportosítása szempontjából is. Ha az alkotmányos szerkezetet, a főfogalmat, az egyes elemeket és az alcsoportokat vesszük figyelembe, akkor állításunk igaz, mert azon alapul, hogy bármilyen mértékű változtatás, amely a csoportosítást érinti, az átalakítás. Ehhez képest az alapjog szerkezetének megváltoztatása alatt a szerző újjászervezést, átcsoportosítást ért, amelybe inkább tartozik bele új csoportok kialakítása, régiek megszüntetése, vagy meglévő csoportok elemeinek más szempontú összepárosítása.

Olyan eltérést tártuk fel, hogy a rendesbíróságok értelmezésében a jogorvoslathoz való jog bíróságon belüli része (perorvoslat) nem csatlakozott a bírósághoz fordulás jogához, hanem közvetlenül a központi fogalomhoz kapcsolódott. Így tekinthetjük önálló elvnek is. Ugyancsak nem vonták be ebbe a csoportba, de másikba sem, valamint önálló sem lett a bírósághoz fordulás hatékony segítését. Szétvált ettől az értelmezéssel kialakított alapjogelemtől a vele kapcsolatos tájékoztatás, de nem lett önálló, hanem a fegyveregyenlőség részjogának egyik egysége lett.

Ezen eltérések jelentősége szempontjából viszont ki kell emelnünk, hogy az alapjog jelentésére, tartalmára kiható változtatást nem idéztek elő, ezért tehát válaszunk az, hogy a hipotézis nem állta meg a helyét.

3. Hipotézis:

A polgári eljárás korrektségét biztosító hagyományos alapelvek többsége beolvadt a fair eljáráshoz való alapjogba.

Az eljárási alapjog egyes elemeinek az rPp-be helyezését és alapelvekénti működtetését egyfajta bővítésként határoztuk meg. Az implementáció közege viszont egy akkor már közel ötven éven át csiszolt dogmatikai rendszer volt, ahol a nagy számban jelenlévő alapelvek, minden korszakos problematika mellett, az eljárás különböző szakaszaihoz voltak köthetők. Ezen az elvi alapon végeztük azt a részvizsgálatot, hogy hogyan „csiszolódtak össze” az alapelvek.

Az EJEB és az AB által meghatározott eljárási alapjogelemeket a polgári eljárásban érvényesülő alapelvekkel egyszerűen össze lehetett hasonlítani és megállapítani azt, hogy hol vannak azonosságok. Ebből következően azt is, hogy a régi alapelvek közül melyek

feleltek meg az eljárási alapjog egy-egy elemének. A jogtudomány ezt a beazonosítást segítette. Ezt követően is maradtak azonban olyan hagyományos jogelvek, amelyekhez hozzá lehetett rendelni a korrektség-tisztességesség garanciális feladatát. A kutatás következő lépésében azt kerestük, hogy az AB vagy a bíróságok bevonták-e ezeket az alapelveket a fair eljárás követelményébe.

A két fórum határozataiból kinyert eredmény szerint azokat az alapelveket, amelyek az eljárásjogban ugyanolyan funkcióval rendelkeztek (vagy alkalmasak voltak rá) mint a tisztességes eljárás, az AB, majd ennek nyomán a bíróságok is beintegrálták az alapjog körébe: a nyilvános tárgyalás és határozathirdetés jogelve, a kontradiktórus eljárás elve, a szóbeliség, a közvetlenség, a kétoldalú meghallgatás elve. Helytállónak bizonyult tehát hipotézisünk.

4. Hipotézis:

A rendesbíróságok jogalkalmazása kiüresítette a tisztességes eljáráshoz való jogon belül az igazságos tárgyalás fogalmát.

A hipotézis alapját az a probléma adta, hogy az alapvető emberi jog szerint a tárgyalásnak (hearing) kell igazságosnak és nyilvánosnak lennie, ami a per egy fontos szakaszát jelenti. Itt történnek a legjelentősebb perceselexmények, és itt találkoznak a bíró, a peres felek, a tanúk és a szakértők. Ezzel szemben az rPp. új jogelvei nem tartalmaztak egyértelmű utalást a tárgyalás igazságosságára. Az ítéletekből kitűnt, hogy a rendesbíróságok szinonim fogalomként használták a tisztességes tárgyalás és tisztességes eljárás fogalmakat. E mellett a tárgyalási perceselexmények sérülését a fegyveregyenlőséghez kapcsolták, vagy több alapelv sérüléseként értékelték, amelyek zömében a hagyományos alapelvek voltak. Tehát látszólag a tárgyalási szakasz igazságosságának egyetlen új alapelv sem volt a biztosítéka.

Ezért vizsgáltuk meg az rPp-be beemelt alapelveket abból a szempontból, hogy tartalmuk akár közvetlenül, akár közvetve vonatkozik-e a tárgyalási szakaszra. Mivel az új Pp. alapján meghozott határozatokban kevés számban merült fel a hagyományos eljárási alapelvek alkalmazása vagy azok elmaradása, változás vagy stabilitás még nem vizsgálható. Megalapozott következtetések még nem vonhatók le.

Kizártuk azt a trivialitást, hogy a fair eljárás nyilvánvalóan tartalmazza a tárgyalás igazságosságát. A jogviták elbírálása az eljárás elejét és a végét érinti, így a tárgyaláshoz

nem köthető. Az észszerű időn belüli befejezés az egész eljárásra vonatkozik, ezért többszörös áttétellel lenne kimutatható bármiféle tárgyalási szakaszhoz tartozó jelleg. A bírósághoz fordulás hatékony segítése ugyancsak a perindítást megelőző feltételekhez és a kezdeti szakaszhoz kapcsolódik. Ezek tehát nem voltak olyan alapelvek, amelyek számításba jöhettek volna.

A fegyveregyenlőség esetében a vizsgálat egy részleges átfedést mutatott ki a tárgyaláson rendszerint elvégzett perceseletekkel: nyilatkozattétel, bizonyítás indítványozása, tanúk és szakértő meghallgatása, hozzájuk kérdések intézése. Azonban sem az EJEB, sem az AB nem hozott létre olyan csoportosítást, amellyel a fegyveregyenlőséget besorolta volna a tárgyalás tisztességességébe, vagy azonosnak tekintette volna a jogelemeket egymással. Ez utóbbi felfogás meg is szüntethette volna az egyik alapjogelem önállóságát.

A kutatás azt mutatta ki, hogy az EJEB a kontradiktórius jelleget vonta a tárgyalás igazságossága alá, és a fegyveregyenlőség egyes további elemeit is ide vette, amennyiben azok a tárgyaláson történtek meg. Ezzel szemben az AB a polgári korszakban kialakított és máig megőrzött, kifejezetten a tárgyalást és annak megfelelőségét biztosító alapelvekre terjesztette ki a tárgyalási igazságosságot. A bíróságok pedig ezzel az elvi megközelítéssel értékelték abban a néhány esetben az alapjogelemet, amikor a felek olyan sérelmekre hivatkoztak, hogy a másodfokú bíróság nem tartott tárgyalást a fellebbezési szakaszban, a fél nem adhatta elő a tárgyaláson az álláspontját, jogi érveit, bizonyítási indítványát, vagy nem kérdezhetett a tanútól, illetve a szakértőtől; esetleg kérése ellenére nem kapta meg az ellenérdekű fél beadványait és a bírósági jegyzőkönyveket.

Mindezek alapján azt kell megállapítanunk, hogy nem a jogelem kiüresítése következett be, hanem ellenkezőleg, a tárgyalás megfelelőségét biztosító régi alapelvek adják meg az eljárásjogi értelemben vett tárgyalási igazságosságot. A hipotézis nem állta meg a helyét.

5. Hipotézis:

Az Alaptörvény 28. cikkének hatálybalépésével a rendesbíróságok gyakorlata az Alkotmánybíróság fogalomhasználatához közelít.

A kutatás során feltűnő volt a bírói érvelésekben bekövetkezett változás, az alkotmányjogi tanulmányokban pedig az, hogy a bíróságokkal szemben az alapjogi érvelés terén megengedőbbek lettek a szerzők. Mindez az Alaptörvény utáni időszakban történt, tehát a

4. és 5. szakaszban. Ez az egyik oka, hogy megvizsgáltuk az Alaptörvény hatását. A másik ok pedig az, hogy korábban az alkotmányjogászok sokszor hiányolták a valódi alkotmányjogi panaszt, amely a külföldi tapasztalatok szerint az alapjogok érvényesülését eredményesen (hatékonyan) segítette elő. Ezt a jogintézményt az Abtv. tartalmazza.

Mind az Alaptörvényt, mind az azt értelmező AB határozatait több szempontból vizsgáltuk meg a dolgozatban, a szempontok azonban közös bázisok alapulnak: mi az a különbség, amely az Alkotmányhoz képest egy aktívabb alapjogi szemlélet váltott ki a bíróságokból. Két elem volt meghatározó. Az egyik a 28. cikk az alkotmány-konform és a teleológiai értelmezési módszerrel, a másik a tényleges kontroll nyújtó jogintézmény.

A sok lehetséges vizsgálati szempontból a hatásmechanizmust emeljük ki: amennyiben a bíróság döntéséből nem állapítható meg egy alapjog felismerése, és nem tűnik ki annak alapjogi értékelése, vagyis az alapjogi szemlélet és érvelés, akkor az AB-nak lehetősége van a határozat megsemmisítésére. A bíróságnak pedig döntése jogi indokolását át kell alakítania. Levonhattuk tehát azt a következtetést, hogy egyedi ügyekben az AB közvetlenül szoríthatja rá saját érveinek figyelembevételére a bíróságokat. Az eljárás, amelyben mindezt véghez viszi az AB, a valódi alkotmányjogi panasz.

Ez az eljárás teret nyitott még egy lehetőségnek az eljárási alapjog tekintetében. Az AB tovább tudott lépni a tisztességes eljárás általános ismérveinek meghatározásán és minden egyes elemének konkrét jellemzőit is kifejthette, az egymáshoz való kapcsolati rendszerrel együtt. Megszűnt az a korlátozás, hogy egyes jogszabályok alkotmányossági vizsgálata keretében mondjon értékelést a fair eljárásról.

Az egyedi ügyekben meghozott, erga omnes hatályú határozatoknak kimutatható volt egy „preventív” hatása is. Az alapjogi szemlélet bemutatása és a döntésben való alapjogi értékelés esetén nagy valószínűséggel alkotmányosnak minősült a határozat, vagy megfogalmazhatjuk úgy is, hogy alapjogi érvelés hiányában a döntés nem állja ki az alkotmányosság próbáját. Ez a szituáció arra vezette a rendesbírói ítélkezést a 4. szakaszban, hogy az alapjogi érintettségű ügyekben eleget tegyenek az AB elvárásának.

Az új Pp. esetében a normaszöveg tartalmának megállapítása játszik jelenleg kiemelt szerepet. A rendesbíróóságok – a teleológiai értelmezésen keresztül – egyelőre a törvényi indokolást és a preambulomot részesítik előnyben.

Az Alaptörvény értelmezési módszere egyfelől a törvény és a jogalkotó céljának vizsgálatát várja el, másfelől az alkotmánykonformitás révén beemeli az AB határozatok tartalmát is a bírói érvelésbe. Helytálló tehát az a megállapítás, hogy az Alaptörvény egyik értelmezési szabálya és az alapjogi szemlélet számon kérhetősége áll a változás mögött.

A dolgozat címében azt a kérdést tettük fel: a tisztességes eljáráshoz való jog alapjog vagy alapelv. Meglátásunk szerint nem költői kérdésről van szó, mert a rendesbíróságok jogértelmezési gyakorlatában valós problémát jelentett. Az rPp. perjogi kifejezésekkel vagy normaszöveggel megadott új elveinél nem volt nyilvánvaló az alapjogi kapcsolat. Egy hosszú fejlődési folyamat eredménye, hogy a rendesbíróságok döntéseiben a perjogi alapelvekkel kapcsolatos alkotmányjogi szempontokat is olvashatunk. Az viszont aggasztó, hogy az új Pp-vel kapcsolatos határozatokban alig találunk alapjogi érvelést. Még a felek hivatkozásai ellenére sem. Ez akár visszarendeződésként is értékelhető.

A szerző véleménye szerint egy törvény hatályon kívül helyezésével, vagy új alapelvek megalkotásával sem lehet kitörölni a jogállamiság egyik ikonját. Az alkotmányos szabály él, a bíró nem lehet az eljárásában kevésbé tisztességes. Az AB pedig alapelvek nélkül is meg fogja vizsgálni a bírói döntés alkotmányosságát. A számonkérés lehetősége és eszközei továbbra is adottak.

V. Publikációs jegyzék

1.A disszertációhoz kapcsolódó publikációk

1. A Pécsi Ítéltábla határozata a kötelező perben állás egyes polgári eljárásjogi kérdéseiről. Van-e primátusa a bírósághoz fordulás jogának? Virág Csaba -- Szigeti Krisztina, Jogesetek Magyarázata, 2012/2. sz. 20-26. old.
2. A tisztességes (polgári) eljáráshoz való jog a bírói gyakorlat tükrében. In: PEME IV. PhD. Konferencia elektronikus könyv, Történelem-Politológia-Jogtudomány szekció I. kötet. 2012. 60-68. old. <http://www.peme.hu/userfiles/IV.%20Konf.%20Politika,%20jog%20I%20rész.pdf>
3. A perhatékonyság. In Nemzetközi magánjog és polgári eljárásjog a megváltozott gazdasági környezetben. Szerk.: Harsági V. - Horváth E. I. - Raffai K, Tanulmányok 15., Pázmány Press, Budapest, 2013. 201-214. old.
4. A tisztességes eljárás alapjoga és a méltányos elégtételt biztosító kártérítés. In VIII. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Jog és Állam 18. szám, 220-230 old.
5. A Kúria ítélete a polgári eljárási alapjogok sérülése megállapításának feltételeiről: a tisztességes eljáráshoz való jog egyes elemeinek egymáshoz való viszonya: Kúria Pfv. III. 20 678/2011/3. Jogesetek Magyarázata, 2013. 4. sz. 20-28. old.

6. Kódex – Hatály – Értelmezés, *Az alapvető rendelkezések és a jogvédelmi eljárás a nemperes ügyek tekintetében*. In: HARSÁGI Viktória – RAFFAI Katalin – SURI Noémi szerk: Új jogalkotási perspektívák és tendenciák Magyarországon és az Európai Unióban. Budapest, Pázmány Press 2014. 277-290. pp. (Doktorandusz Tanulmányok 2. kötet)
7. A Magánjogi Kódex és a "fair trial" jogának megújuló viszonya. *Magyar jog*, 2014. (61. évf.) 11. sz. 633-641. old.
8. A bírói jogértelmezés és a hetedik alaptörvény-módosítás. *Eljárásjogi Szemle*, 2018. 4. szám 9-17. old.

2. Egyéb közlemények

1. A "légutas-védelmi" közösségi rendelet magyarországi tapasztalatai, *Európai jog*, 2009. (9. évf.) 1. sz. 44-52. old.
2. A Magyarország elleni kötelezettségszegési eljárás a jogász hivatásrendek új nyugdíjkorhatára tekintetében. *Európai jog*, 2013. (13. évf.) 1. sz. 37-44. old.
3. Székely László: A személyiségi jogok hazai elmélete: a forrásvidék. *Magyar jog*, 2013. (60. évf.) 1. sz. 59-64. old. (Recenzió)
4. A Tisztességes polgári eljárás lefolytatásához való jog – Egység, többség, halmazat? Mailáth György Tudományos Pályázat 2015.
5. A Bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében, a polgári ügyekben. Mailáth György Tudományos Pályázat 2016.
6. J E G Y Z E T – Határozatszerkesztés polgári ügyekben, elektronikus anyag <https://jak.ppke.hu/bunteto-anyagi-eljarasi-es-vegrehajtasi-jogi-tanszek/letoltesek>
7. Gláser Szilvia - Horváth E. Írisz - Suri Noémi - Szigeti Krisztina: *Jogesetek a polgári perrendtartáshoz I.* Budapest, 2018.
8. Gláser Szilvia - Horváth E. Írisz - Suri Noémi - Szigeti Krisztina: *Jogesetek a polgári perrendtartáshoz II.* Budapest, 2020.
9. Rend és rendszer – a Csornai Premontrei Rend budapesti kápolnájának megalapítása 1950-ben. Megjelenés alatt